

УДК 159.9.072; 316.62

Виноградов О. Г.,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: a.g.vinogradov@knu.ua

ОПИС СОЦІАЛЬНОЇ НІШІ НА ПРИКЛАДІ ПРАЦЮЮЧИХ СТУДЕНТІВ НАУКМА

Опис, пояснення і прогноз людської поведінки можливий тільки при одночасному використанні інформації про особистісні змінні, соціальне середовище і взаємодію між ними. Останнім часом стає все більше психологічних досліджень, спрямованих на вивчення психологічних особливостей сприймання соціальних ситуацій. Проте зосередження на окремих ситуаціях як одиницях аналізу суттєво обмежує евристичний потенціал поняття «соціальне середовище». У даній статті пропонується використовувати в психологічних дослідженнях поняття соціальної ніші як розподілу ситуацій різного типу. Завданням даного дослідження є опис соціальної ніші працюючих студентів університету за допомогою 27 ситуацій, вісім з яких відносяться до класифікації ситуацій DIAMONDS (Обов'язки, Інтелект, Загрози, Стосунки, Позитивність, Негативність, Обман, Соціальність). Результати логлінійного аналізу даних 333 студентів НАУКМА, зібраних за допомогою опитування, свідчать про те, що студенти, які працюють, частіше контактують з викладачами поза навчальним процесом з власної ініціативи, консультуються з фахівцями, беруть участь у роботі громадських організацій, акціях протесту і мирних демонстраціях, висловлюють незвичну точку зору або ідеї, вирішують поставлені перед ними іншими людьми важливі завдання. Знайдено також статистично значущі зв'язки між роботою під час навчання і статтю, соціальним класом, проживанням окремо від батьків. Зв'язки з демографічними змінними дозволяють говорити про те, що на рішення працювати паралельно із навчанням впливають два чинники: необхідність себе фінансово забезпечувати і мотивація незалежності. Соціальна ніша студентів НАУКМА загалом характеризується у спадному порядку такими рисами, як Позитивність, Негативність, Соціальність, Стосунки, Обов'язки, Загрози, Інтелект, Обман. Також не знайдено статистично значущого зв'язку між роботою і успішністю навчання.

Ключові слова: ситуація, працюючі студенти, соціальне середовище, соціальна ніша, DIAMONDS.

Постановка проблеми. Відоме концептуальне рівняння Курта Левіна стверджує, що поведінка людини є одночасно функцією особистості і середовища. Психологія досягла в останні десятиліття помітних успіхів у описі і структуруванні індивідуальних відмінностей, сьогодні серед науковців існує значний консенсус стосовно базових особистісних рис [3], цінностей [9], основних людських потреб і мотивації [7]. Проте, довгі роки менш дослідженим залишається інший аспект цього основоположного рівняння: соціальне середовище. Тільки відносно нещодавно увага дослідників звернулася до систематичного вивчення особливостей життєвих ситуацій як того безпосереднього контексту, в якому розгортається людська поведінка. У результаті досліджень накопичено значний емпіричний матеріал стосовно того, як люди реагують на ситуації і адаптуються до них, здійснюють активний вибір ситуацій, змінюють їх у процесі діяльності [1]. Одним з важливих напрямків подібних розвідок є створення системи базових характеристик ситуацій, за аналогією до наведення порядку у особистісних рисах. Якщо раніше таксономії важливих ситуаційних відмінностей будувалися головним чином на теоретичній, спекулятивній основі, сьогодні робляться успішні спроби створити їх з опорою на систематичні емпіричні дослідження. Серед найбільш вдалих проектів такого типу можна назвати підходи [2; 5; 6].

Проте, на наш погляд, зосередження на окремих ситуаціях як одиницях аналізу суттєво обмежує евристичний потенціал поняття «соціальне середовище», оскільки обрані для вивчення дослідниками обставини можуть стосуватися атомарних, часто випадкових і неважливих подій у житті людини. Поведінка у тій чи іншій ситуації часто залежить не тільки від конкретного ситуаційного контексту і особистісних змінних, але й значною мірою від її передісторії, уявлень акторів про типові наслідки обраної стратегії поведінки, частоти і характеру виникнення, а також від загального складу ситуацій у житті людини. Таким чином, потрібні додаткові концептуальні засоби, які допомогли б побудувати цілісну багаторівневу теорію соціального середовища. Одним з таких засобів, на нашу думку, може виступати поняття *соціальної ніші*, яке в останні роки набирає популярності в біології. У даній статті пропонується операціоналізувати його для психологічних досліджень у вигляді розподілу ситуацій різного типу (в тому числі виокремлених на основі однієї з найбільш сучасних таксономій базових ситуаційних особливостей).

В якості групи, для якої конструюється модель соціальної ніші у цьому дослідженні, виступають студенти закладів вищої освіти, що поєднують навчання з роботою. Вибір такої популяції зумовлений двома обставинами: по-перше, саме під час переходу від навчання до роботи відбувається одна з найбільш помітних і значущих трансформацій життєвого середовища більшості сучасних людей. По-друге, існує думка, що суміщення роботи і навчання може суттєво шкодити якості отримуваної освіти. Працюючі студенти сьогодні становлять значну частку і їхня кількість тільки зростатиме з огляду на фінансові чинники і особливості сучасного ринку праці. Тому дослідження життєвих обставин цих людей має як теоретичну, так і практичну значущість – з одного боку, це дозволить зробити внесок у розробку понятійного апарату і вимірювальних інструментів психології соціального середовища, а з іншого – надасть необхідний емпіричний матеріал для створення ефективніших підходів до організації навчального процесу, які враховуватимуть особливості організації соціального середовища працюючих студентів.

Створення моделей соціальних ніш окремих індивідів (або соціальних груп) може мати також важливі наслідки для психологічної діагностики, оскільки дозволить відокремлювати поведінкові ефекти, зумовлені індивідуальними відмінностями від ефектів, які викликані специфікою соціального середовища індивіда. Сьогодні психологічна оцінка індивіда у більшості випадків не передбачає стандартизованого інструментального опису життєвого контексту досліджуваного (хоча досвідчений діагност завжди його в той чи інший спосіб враховує), що обмежує нашу здатність прогнозувати поведінку у нових умовах та здійснювати цілеспрямований вплив на індивіда з метою модифікації його поведінкових проявів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для того, щоб опис життєвих обставин людини був повним і релевантним, перш за все необхідно виокремити базові характеристики ситуацій. Успіхи у створенні таксономії особистісних рис визначили і підходи до конструювання сучасних таксономій ситуацій. Першим важливим кроком у таких дослідженнях є визначення якомога більшої і репрезентативної сукупності термінів, яка потім підлягає ущільненню за допомогою статистичних методів. На відміну від особистісних рис, які зазвичай вже вичерпно представлені у словниках, генеральна сукупність ситуацій не є чітко визначеною, отже її ще треба певним чином сконструювати. Наприклад, у дослідженні Тен Берге і де Раада [2] основою для генерування ситуаційних визначень виступав список із 290 особистісних прикметників, які походили з конкретної моделі, що базується на так званій Великій

П'ятірці особистісних факторів (AB5C). Досліджувані мали для кожного прикметника придумати речення, в яких відповідна риса виявляла б себе тією чи іншою поведінкою у певній ситуації. Приклад такого речення: «Коли він мав вже їхати додому [ситуація], він випив чотири порції горілки [поведінка]». В такий спосіб було створено 2234 речень (по 7–8 речень на рису). Після екстенсивної процедури скорочення списку на основі експертних оцінок з речень вилучалася частина, яка описувала власне ситуацію. Наступний аналіз головних компонент дозволив авторам виокремити п'ять основних вісей, за якими здійснювалася класифікація ситуацій: 1) несприятливі, 2) пов'язані з задоволенням, 3) позиціонуванням щодо інших людей, 4) турботи/неповаги та 5) повсякденних справ. Загалом така таксономія здається надто грубою, надмірно прив'язаною до факторів індивідуальних відмінностей і базується на обмеженому життєвому досвіді студентів-психологів першого курсу (головним чином жінок).

Більш цікава диференційована таксономія ситуацій була побудована в дослідженні Д. Раутмана з колегами [6]. На декількох вибірках із значною кількістю учасників вони піддавали факторному аналізу оцінки респондентами нещодавно пережитих ситуацій за методикою «Ріверсайдське Ситуаційне Q-Сортування» (RSQ 3.15). Вона складалася з 89 тверджень, які описували поведінку в різноманітних ситуаціях, довільно обраних авторами. За RSQ не лежить якась теоретична концепція, методика скоріше відбиває психологічну інтуїцію і практичний досвід її розробників (отже, проблема репрезентативності її пунктів для генеральної сукупності всіх можливих ситуацій стоїть дуже гостро).

У результаті застосування послідовності ієрархічно вкладених факторних рішень автори дослідження вирішили зупинитися на 8-факторній структурі, для позначення якої вони обрали акронім **DIAMONDS**: **Duty** – Обов'язки (ситуації передбачають виконання обов'язків, раціональне мислення, важливі деталі), **Intellect** – Інтелект (вирішення задач, що потребують інтелекту і творчості), **Adversity** – Загрози (загрози, конфлікти, звинувачення), **Mating** – Стосунки (ситуації, пов'язані з романтичними стосунками, привабливістю, сексом), **pOsitivity** – Позитивність (гра, задоволення, гумор, зрозумілість, швидкий перебіг), **Negativity** – Негативність (ситуації, що викликають тривогу, стрес, напругу, фрустрацію), **Deception** – Обман (в ситуації присутній обман, ворожість, саботаж, підлив довіри), **Sociality** – Соціальність (можлива соціальна взаємодія, виникнення особистих стосунків, підтримка і заохочення). Як бачимо, виділені вісі до певної міри співвідносяться з факторами Великої П'ятірки, а також перетинаються з таксономією, побудованою Тен Берге і де Раадом.

Оскільки у дослідженні стояла задача описати відмінності у частоті певних ситуацій між групами працюючих і непрацюючих студентів, аналіз літератури мав підказати, які додаткові ситуації мають бути включені у вимірювальний інструмент. Серед великої кількості публікацій, присвячених вивченню різноманітних проблем, які пов'язані з суміщенням навчання і роботи, особливе місце займає ґрунтовна монографія [4]. Варті уваги деякі узагальнені висновки, до яких дійшли автори цієї колективної праці: 1) студенти, що працюють, вимушені поєднувати декілька конкуруючих ідентичностей і життєвих ролей, 2) дані про вплив поєднання роботи з навчанням на академічну успішність і життєві досягнення є суперечливими: частина досліджень свідчить про існування негативного зв'язку, інша частина – позитивного або його відсутності [4, с. 208], 3) до чинників, які сприяють більш активному навчанню працюючих студентів належать такі аспекти: спостереження за роботою колег, робота в командах, зворотний зв'язок від колег, неформальна взаємодія з керівниками, повторення задач, вирішення практичних проблем, експериментування на основі власних ідей, рефлексія, інтуїтивне прийняття рішень [4, с. 186]. Як стверджують автори монографії, привнесення практичного досвіду працюючих студентів у групову роботу з однокурсниками може суттєво підвищувати якість навчання всіх студентів, 4) особливе занепокоєння викликає зменшення контактів з викладачами, участі у культурних і соціальних заходах навчального закладу [4, с. 218]. Вказані висновки знайшли свої відображення в інструментарії даного дослідження через включення ситуацій взаємодії з викладачами, однокурсниками, і співробітниками, участі в громадському житті.

Сукупність найтипівіших ситуацій соціального середовища утворює певну систему, яку можна було б назвати «ситуаційною сигнатурою» (за аналогією до поняття «поведінкова сигнатура»). Пропонується використовувати для позначення такої системи ситуацій термін «соціальна ніша», який останнім часом починає все частіше вживатися у біологічній науці. На основі аналізу визначень соціальної ніші у шести публікаціях (станом на 2014), де це поняття виступало як центральне, Дж. Зальц з колегами дають наступну узагальнюючу дефініцію, що соціальна ніша – це сукупність соціальних середовищ, у яких індивід має ненульову інклюзивну пристосованість [8]. Автори цієї статті під соціальним середовищем розуміють набір поведінкових та інших взаємодій індивіда з членами свого виду протягом визначеного періоду часу [8]. Таким чином, при використанні поняття ніші у психологічних дослідженнях цілком логічно операціоналізувати через систему соціальних ситуацій, точніше – через розподіл частоти появи

ситуацій різного типу у соціальному середовищі конкретного індивіду або групи. Необхідним критерієм адаптованості до середовища виступає інклюзивна пристосованість, які автори цитованої праці визначають як «генетичний внесок у майбутні покоління через власне виживання і його вплив на пристосованість пов'язаних з ним інших індивідів». При перенесенні цього поняття у психологічні дослідження критерієм пристосованості міг би виступати внесок індивіда у власний розвиток і зону найближчого розвитку оточуючих, який створює майбутні соціальні середовища. Поняття соціальної ніші видається дуже перспективним, оскільки за його допомогою вдається пояснити існування значної поведінкової варіативності у людській популяції: різні соціальні ніші дають перевагу індивідам з різними особливостями.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Одним з центральних завдань даного дослідження є опис соціальної ніші працюючих студентів (порівняно з тими, хто тільки навчається) у вигляді розподілу частот ситуацій різного типу. Попередні дослідження [6] стосувалися головним чином детального вивчення однієї окремої ситуації за допомогою великої кількості ситуаційних характеристик і лише опосередковано можуть характеризувати соціальну нішу студентів загалом. Також поняття соціальної ніші є новим для психології особистості, воно поки що частіше вживається у публікаціях біологів, які займаються вивченням «особистості» тварин у зв'язку з питаннями екології.

Цілі статті: 1) надати оцінки частоти соціальних ситуацій різного типу у студентів, що навчаються в НаУКМА; 2) навести опис відмінностей у частоті, з якою відбуваються ці ситуації у працюючих студентів порівняно з тими, хто не суміщає навчання з роботою. Перелік відмінностей може стати основою для опису особливостей структури соціально-екологічних ніш двох груп досліджуваних; 3) висвітлити соціально-демографічні відмінності між цими двома типами студентів, які найчастіше стають предметом дослідження в літературі: академічна успішність, соціальний клас, стать і вік.

Виклад основного матеріалу. Збір даних проводився методом Інтернет-опитування з використанням сервісу Google Forms. Запрошення взяти участь в дослідженні були розіслані на групові електронні скриньки студентів всіх факультетів НаУКМА.

Вибірка. В дослідженні взяли участь 333 студента НаУКМА, з них 72,1 % становили жінки. Вік учасників коливався в діапазоні від 17 до 28 років, середній вік становив 20.0 років. Респонденти розподілилися за роком навчання наступним чином: 1–2 курс бакалаврської програми – 41,4 %, 3–4 курс бакалаврської програми – 38,4 %, 1–2 курс

магістерської програми – 20,1 %. За факультетами розподіл респондентів має такий вигляд: Інформатики 13,2 %, Соціальних наук і соціальних технологій 25,8 %, Правничих наук 12,9 %, Економічних наук 12,9 %, Гуманітарних наук 17,1 %, Природничих наук 18,0 %.

Інструментарій. Анкета опитування складалася з демографічного блоку (стать, вік, курс, факультет, середній бал за всі роки навчання, проживання разом із батьками, поєднання навчання із роботою) і переліку 27 типів ситуацій, стосовно яких респонденти мали вказати частоту за останній місяць, використовуючи наступну шкалу: 1 – жодного разу, 2 – один-три рази, 3 – чотири та більше разів, 4 – важко відповісти.

Ситуаційний блок включав у себе такі пункти: S01. Ходили з друзями на концерти, виставки, у кіно чи театри; S02. Відпочивали на природі, гуляли в парку; S03. Готувалися до пар чи іспитів разом з одногрупниками; S04. Працювали у міні-групах на семінарських заняттях; S05. Спілкувалися щодо особистих питань з іншими студентами під час перерв; S06. Спілкувалися з викладачами поза межами занять з власної ініціативи; S07. Брали участь в організації різних подій в НаУКМА; S08. Брали участь у роботі громадської організації; S09. Брали участь у акціях протесту, мирних демонстраціях; S10. Спілкувалися із співробітниками по робочих питаннях; S11. Спілкувалися із співробітниками з особистих питань; S12. Ходили з колегами на обід; S13. Брали участь у корпоративах та святкуваннях; S14. Консультувались із фахівцями; S15. Спілкувались із людьми в чергах чи транспорті; S16. Відвідували вечірки; S17. Відвідували офіційні заходи в НаУКМА; S18. Відвідували культурні заходи в НаУКМА; S19. Відвідували наукові заходи в НаУКМА; S20. Ситуація, в якій інша людина ставила перед вами важливе завдання; S21. Ситуація, в якій Ви висловлювали незвичну ідею чи точку зору; S22. Ситуація, в якій Вас критикували або звинувачували; S23. Ситуація, в якій Ваша фізична привабливість оцінювалася представниками протилежної статі; S24. Ситуація, в якій Ви раділи чи сміялися; S25. Ситуація, яка викликала у Вас стрес і тривогу; S26. Ситуація, в якій Ви вводили когось в оману; S27. Ситуація, в якій Ви втішали іншу людину (вісім останніх пунктів належать до таксономії DIAMONDS).

Аналіз даних. Зважаючи на характер змінних, опис їхньої поведінки і вивчення зв'язків здійснювалися з застосуванням категоріальних методів – одновимірних розподілів, двовірних таблиць сполучення з обчисленням показника сили зв'язку для номінальних ознак V Крамера. Оскільки відмінності у частоті різних ситуацій між працюючими і непрацюючими студентами могли бути викликані також їхнім віком і змінами у характері навчання, пов'язаними з курсом,

для виокремлення цього впливу (статистичного контролю) використовувався логлінійний аналіз тривимірної таблиці сполучення курсу ситуації та роботи за допомогою статистичного пакета IBM SPSS Statistics 25. Врахування більшої кількості змінних було неможливим з огляду на об'єм вибірки. На першому етапі аналізу використовувалася процедура HILOGLINEAR для визначення генеруючого класу ієрархічної логлінійної моделі і значущості часткового зв'язку ситуації з роботою, а після цього параметри отриманої моделі оцінювалися за допомогою процедури GENLOG.

Результати. Загалом по вибірці відсоток студентів, які поєднують навчання і роботу, складає 27,9 %. Цей відсоток поступово збільшується залежно від року навчання: якщо на першому курсі бакалаврської програми працюють 9,5 % студентів, на другому і третьому – 17,2–18,0 %, то на четвертому курсі він сягає 38,5 %. На магістерській програмі працюючих студентів вже більше половини: 51,3 % на першому курсі і 57,1 % на другому. Сила зв'язку з роком навчання є вищою за середній рівень – V Крамера дорівнює 0,369, $p < 0,001$.

Частіше працюють студенти (37,6 %), ніж студентки (24,2 %), проте зв'язок із статтю є слабким (V Крамера 0,135, $p = 0,014$). Частіше працюють ті, хто живе окремо від батьків (45,5 %), ніж ті студенти, які живуть разом з ними (23,6 %), V Крамера = 0,194, $p < 0,001$. При статистичному контролі цього зв'язку курсом навчання за допомогою ієрархічної логлінійної моделі він все одно залишається статистично значущим (частковий $\chi^2 = 7,1$, $p = 0,008$).

Існує також слабкий зв'язок із суб'єктивною класифікацією за соціальним класом (V Крамера дорівнює 0,147, $p < 0,037$). Серед тих, хто відніс себе до нижчого соціального класу, працюють 45,5 %, до середнього – 25,3 %, а до вищого 36,8 %. Слід зазначити, що зв'язок із успішністю навчання статистично значуще не відрізняється від нуля (V Крамера дорівнює 0,036, $p = 0,934$).

Розподіл відповідей стосовно частоти, з якою відбувалися ситуації різного типу із досліджуваними, наведено у таблиці 1.

Таким чином, найчастіше у дослідженій вибірці студентів мали місце «S24. Ситуація, в якій ви раділи чи сміялися» (79,4 % досліджуваних вказали, що це ставалося чотири і більше разів протягом місяця) і «S25. Ситуація, яка викликала у вас стрес і тривогу» (52,1 % досліджуваних). З найменшою частотою – «S09. Брали участь у акціях протесту, мирних демонстраціях» (варіант відповіді «жодного разу» обрали 86 % досліджуваних), «S11. Спілкувалися із співробітниками з особистих питань» (78,2 %), «S07. Брали участь в організації різних подій в НаУКМА» (76,9 %) і «S08. Брали участь у роботі громадської організації» (75,5 %).

Таблиця 1

Одномірні розподіли частот 27 ситуацій (% по рядку)

	0	1–3	4 >		0	1–3	4 >		0	1–3	4 >
S01	28,9	59,3	11,9	S10	51,2	27,7	21,0	S19	69,8	28,1	2,1
S02	11,9	57,9	30,2	S11	78,2	15,1	6,6	S20	9,1	62,8	28,1
S03	27,7	45,6	26,7	S12	36,0	28,8	35,1	S21	19,9	61,0	19,0
S04	37,6	45,8	16,7	S13	68,2	27,6	4,2	S22	21,8	58,6	19,6
S05	13,9	34,4	51,7	S14	55,8	34,5	9,7	S23	23,2	46,1	30,7
S06	47,7	41,3	10,9	S15	42,8	47,9	9,3	S24	2,1	18,5	79,4
S07	76,9	20,1	3,0	S16	58,2	35,5	6,4	S25	3,6	44,2	52,1
S08	75,5	15,9	8,6	S17	69,0	28,6	2,4	S26	42,7	49,4	7,9
S09	86,0	11,6	2,4	S18	57,9	39,1	3,0	S27	8,2	56,5	35,3

Примітка: Позначення варіантів відповіді «0» – жодного разу, «3–4» – три-чотири рази, «4 >» – чотири та більше разів

Результати першого етапу логлінійного аналізу наведено у таблиці 2. Для кожної ситуації наведено генеруючий клас моделі, яка задовільно відтворює спостережувані дані, величину критерію χ^2 для неї, ступені свободи (ст. св.) і ймовірність отримати таке або ще більше значення критерію, коли нульова гіпотеза є вірною, а також значення часткового критерію χ^2 для зв'язку ситуації і роботи та його ймовірність. Для випадків, коли не вдалося побудувати економну модель, яка містить менше параметрів, ніж насичена модель, число ступенів свободи дорівнює нулю, а ймовірність обчислити не можна.

У зв'язку з цілями даної статті, інтерес становлять лише ті моделі, які містять взаємодію другого порядку СР (Ситуація x Робота). Таких моделей виявилось дев'ять – для наступних ситуацій: S06. Спілкувалися з викладачами поза межами занять з власної ініціативи; S08. Брали участь у роботі громадської організації; S09. Брали участь у акціях протесту, мирних демонстраціях; S10. Спілкувалися із співробітниками по робочих питаннях; S11. Спілкувалися із співробітниками з особистих питань; S13. Брали участь у корпоративах та святкуваннях; S14. Консультувались із фахівцями; S20. Ситуація, в якій інша людина ставила перед вами важливе завдання; S21. Ситуація, в якій Ви висловлювали незвичну ідею чи точку зору. Оскільки ситуації S10 і S11 можуть інтерпретуватися двозначно (співробітники університету чи люди, з якими студент разом працює на роботі), то було прийнято рішення виключити їх з подальшого аналізу.

Таблиця 2

Результати логлінійного аналізу 27 ситуацій

Ситуація	Генеруючий клас	χ^2	ст. св.	p	частк. χ^2	частк. p
S01	KP, C	13,4	10	0,201	0,1	0,952
S02	KPC	0,0	0		3,4	0,178
S03	KP, KC	5,7	6	0,463	3,8	0,147
S04	KP, C	9,0	10	0,533	0,7	0,700
S05	KP, C	9,3	10	0,502	1,4	0,500
S06	KP, KC, CP	1,7	4	0,790	6,5	0,038
S07	KP, C	9,6	10	0,476	2,7	0,262
S08	KP, KC, CP	5,1	4	0,549	12,4	0,002
S09	KP, KC, CP	7,5	8	0,487	10,6	0,005
S10	KPC	0,0	0		68,6	0,000
S11	KPC	0,0	0		54,2	0,000
S12	KP, KC	11,1	6	0,085	5,3	0,071
S13	KP, CP	11,0	8	0,202	10,0	0,007
S14	KP, CP	12,1	8	0,146	21,5	0,000
S15	KP, C	5,2	10	0,875	0,2	0,923
S16	KP, C	10,0	10	0,443	2,5	0,293
S17	KP, KC	3,5	6	0,744	0,6	0,725
S18	KP, KC	6,0	6	0,420	0,6	0,758
S19	KP, C	9,5	10	0,489	1,6	0,446
S20	KP, CP	9,5	8	0,305	7,2	0,027
S21	KP, CP	7,2	8	0,521	12,3	0,002
S22	KP, C	11,5	10	0,323	0,2	0,902
S23	KP, C	11,8	10	0,300	4,1	0,130
S24	KPC	0,0	0		4,2	0,121
S25	KP, C	10,1	10	0,432	0,3	0,846
S26	KPC	0,0	0		1,2	0,557
S27	KP, C	8,8	10	0,559	5,1	0,079

Примітка: K – курс, P – робота, C – ситуація

Висновок про характер зв'язку між роботою і частотою ситуації певного типу базувався на величині і знаку параметрів моделі для взаємодії СР. Опірною для порівнянь параметрів виступає клітинка «вчаться і працюють» та «чотири і більше разів».

Для ситуації спілкування з викладачем поза межами занять з власної ініціативи статистично значущими виявилися параметри для таких комбінацій рівнів двох змінних: «вчаться і працюють» та «один-три рази» ($\lambda = 1,35$, $p = 0,001$), «тільки навчаються» та «жодного разу» ($\lambda = 0,95$, $p = 0,043$). Таким чином, для студентів, які працюють, спостерігається тенденція дещо частіше контактувати з викладачами поза навчальним процесом з власної ініціативи.

Для ситуації «Брали участь у роботі громадської організації» статистично значущими стали комбінації «жодного разу» та «тільки навчаються» ($\lambda = 2,39$, $p < 0,001$), «жодного разу» та «вчаться і працюють» ($\lambda = 2,42$, $p < 0,001$), а також «тільки навчаються» та «чотири і більше разів» ($\lambda = -1,48$, $p = 0,002$). Тобто, для частини працюючих студентів характерна значна частота випадків участі в роботі громадських організацій.

Для ситуації «Брали участь у акціях протесту, мирних демонстраціях» статистично значущими є комбінації рівнів «жодного разу» та «тільки навчаються» ($\lambda = 3,41$, $p < 0,001$), «жодного разу» та «вчаться і працюють» ($\lambda = 3,49$, $p < 0,001$), а також «тільки навчаються» та «чотири і більше разів» ($\lambda = -2,67$, $p < 0,001$). Отже, студенти, які не працюють, мають тенденцію рідше брати активну участь у акціях протесту і мирних демонстраціях.

Для ситуації «Брали участь у корпоративах та святкуваннях» статистично значущими є комбінації рівнів «жодного разу» та «тільки навчаються» ($\lambda = 2,27$, $p < 0,001$), «жодного разу» та «вчаться і працюють» ($\lambda = 2,18$, $p < 0,001$), а також «вчаться і працюють» та «один-три рази» ($\lambda = 1,74$, $p < 0,001$). Отже, для працюючих студентів спостерігається більш виражена тенденція час від часу брати участь у святкуваннях.

Для ситуації «Консультувались із фахівцями» статистично значущими є комбінації рівнів «жодного разу» та «тільки навчаються» ($\lambda = 1,09$, $p = 0,001$), «один-три рази» та «вчаться і працюють» ($\lambda = 0,87$, $p = 0,002$), а також «чотири і більше разів» та «тільки навчаються» ($\lambda = -1,31$, $p = 0,002$). Таким чином, студенти, які працюють, частіше потрапляють у ситуації, коли їм необхідно консультуватися з фахівцями.

Для ситуації, «в якій інша людина ставила перед вами важливе завдання», статистично значущими є комбінації рівнів «жодного разу» та «тільки навчаються» ($\lambda = -1,39$, $p < 0,001$), «жодного разу» та «вчаться і працюють» ($\lambda = -2,14$, $p < 0,001$), «вчаться і працюють» та «один-три

рази» ($\lambda = 0,48$, $p = 0,027$), «тільки навчаються» та «чотири і більше разів» ($\lambda = -0,57$, $p = 0,061$). Отже, для працюючих студентів має місце тенденція рідше повідомляти, що ситуація постановки перед ними важливих завдань іншою людиною не з'являлася жодного разу.

Для ситуації, «в якій ви висловлювали незвичну ідею чи точку зору», статистично значущими є комбінації рівнів «жодного разу» та «тільки навчаються» ($\lambda = 0,86$, $p = 0,004$), «жодного разу» та «вчаться і працюють» ($\lambda = -0,69$, $p = 0,016$), «тільки навчаються» та «один-три рази» ($\lambda = 0,57$, $p = 0,061$). Отже, працюючі студенти рідше повідомляють, що з ними жодного разу не трапилася ситуація, коли їм доводилося висловлювати незвичну точку зору або ідеї.

Обговорення. Для характеристики соціальної ніші студентів НаУКМА загалом варто розглянути розподіли частот за класифікацією DIAMONDS. Хоча безпосереднє порівняння результатів з попередніми дослідженнями неможливе з огляду на різницю у методології, певні висновки тим не менше можна зробити. У дослідженнях [6] у середненні оцінки однієї ситуації, яку кожен респондент визначав самостійно, розташовувалися у такому спадному порядку: Позитивність, Соціальність, Обов'язки, Інтелект, Стосунки, Негативність, Обман, Загрози. За результатами даного дослідження, за найбільшою частотою виникнення у студентів НаУКМА ситуації утворюють наступний ряд: Позитивність, Негативність, Соціальність, Стосунки, Обов'язки, Загрози, Інтелект, Обман. Таким чином, соціальну нішу респондентів у цьому дослідженні характеризує більша представленість ситуацій, які ними сприймаються як неприємні, загрозливі. Крім того, менш важливе місце займають ситуації, пов'язані з вирішенням інтелектуальних завдань.

Частка працюючих студентів серед респондентів даного дослідження виявилася порівняно невеликою, близько чверті – наприклад, за результатами національного опитування NSSE, проведеного у 2008 році у США, працювали 46 % студентів першого курсу і майже три чверті студентів старших курсів [4, с. 213]. Слід зазначити, що отримані дані можуть містити суттєву похибку, оскільки респонденти брали участь в опитуванні на добровільній основі. Зрозуміло, що частка працюючих студентів у майбутньому буде зростати з огляду на причини фінансового характеру. Вже сьогодні паралельно з навчанням працює більше половини студентів у магістратурі і це негативним чином позначається на якості навчання, якщо не вживати додаткових заходів.

Зв'язки з демографічними змінними дозволяють говорити про те, що на рішення працювати паралельно із навчанням впливають два

чинника: необхідність себе забезпечувати (наприклад, коли батьки живуть в іншому місті або не в змозі надавати фінансову підтримку) і мотивація незалежності – на останній вказують менша частка працюючих студенток порівняно зі студентами (в нашій культурі доньок прийнято оберігати більше і довше, обмежуючи їхню самостійність), а також зростання кількості працюючих студентів, які походять з сімей з вищим соціальним статусом.

Важливо відмітити, що у даному дослідженні не знайдено статистично значущого зв'язку між роботою і успішністю навчання. З одного боку, це може пояснюватися вадами у системі організації навчання – недостатньому навантаженні студентів, неефективній системі перевірки знань (опосередковано на це може вказувати той факт, що 57,7 % респондентів зазначили, що вводили когось в оману один чи більше разів протягом місяця), зменшенням суб'єктивної важливості оцінок (дані про успішність збиралися на основі самозвіту).

З іншого боку, працюючі студенти розвивають в себе додаткові компетенції, які сприяють покращенню оцінок: вони більше соціалізовані, тому легше спілкуються з викладачами (про це свідчать і отримані в цьому дослідженні дані – для студентів, які працюють, спостерігається тенденція частіше контактувати з викладачами поза навчальним процесом з власної ініціативи). Вони також активніше консультуються з фахівцями, формують власні соціальні мережі, беруть активну участь у громадському житті, ефективніше використовують час на заняттях та при підготовці до них, спираються в дискусіях на свій багатший досвід. Працюючі студенти можуть бути більше вмотивовані практичним застосуванням знань, які отримують в процесі навчання, оскільки краще розуміють його вплив на вирішення конкретних робочих завдань і особисті доходи.

Зменшення суб'єктивної значущості оцінок і підвищення самооцінки (адже працюючі студенти вирішують справжні складні проблеми на роботі, пропонують нові ідеї, працюють на рівних з іншими членами команди різного віку і статусу) також сприяє більшій розкутості у спілкуванні і висловлюванні нестандартних ідей, що призводить до кращих оцінок. Наведу висловлювання однієї учасниці дистанційного фокус-групового дослідження, які добре ілюструють таку інтерпретацію по багатьох пунктах одразу: «На роботі реальні завдання і відповідальність, люди, які щось роблять, якісь перспективи і наслідки і результати, і це було нелегко. Часу не вистачало, і я постійно намагалася вирватися в універ, щоб не випасти з процесу, а потім, коли таки приходила, на мене наїжджали, що треба вчитися, а не працювати. А потім, коли ми закінчували обговорення моєї безвідповідальної поведінки в гонитві

за баблом, ми починали обговорювати теорії теоретичних теорій, які, як уже було очевидно, були СТРАШЕННО відірвані від реальності. За рідкісним виключенням. Але вчитися стало набагато простіше – я витратила в мільйон разів менше часу, ніж мої одногрупники, бо у мене було менше цього часу. І я зрозуміла, що досить бути активною і міркувати разом з викладачем і моя тверда 4 завжди буде зі мною. Я зрозуміла, за яким принципом викладачі ставлять оцінки, якщо не за визначені дані. Якщо викладачеві цікаво відповідати на питання, які ти йому ставиш, і якщо ти говориш йому чесно про сумніви, які у тебе виникають – у тебе ЗАВЖДИ буде хороша оцінка. Ну і це простіше зробити в умовах, коли ти працюєш. Ти пропускаєш заняття і відчуваєш, що порушуєш правила. Не провини, але легкий борг. Тому коли приходиш – приходиш завжди активний, готовий і на 120 хвилин супер-уважний. Тому, все, що про тебе запам'ятовують – ти “агонь”, шкода що працюєш і ходиш так рідко».

Важливо, що вищу ефективність навчання працюючих студентів може зумовлювати не тільки позитивний досвід перебування у іншій соціальній ніші. Часом рутинний характер робочих процесів, конфлікти з керівництвом і колегами, неадекватна організація праці можуть призводити до суб'єктивного зростання значущості академічного знання.

Висновки. Проведений аналіз показав, що інформація про соціально-екологічну нішу індивіда або певної соціальної групи може стати важливою основою для пошуку шляхів оптимізації їхньої діяльності і має стати обов'язковим елементом психологічної діагностики разом з особистісними змінними.

На основі емпіричних даних вдалося продемонструвати існування статистично значущих відмінностей в соціальних нішах студентів, які тільки навчаються, та тих, хто одночасно навчається і працює. Працюючі студенти сприймають задачі, які вони вирішують на роботі, як більш важливі, значущі і осмислені. Вони взаємодіють з ширшим колом людей, які відрізняються від них віком і статусом, але при цьому стосунки мають менш ієрархічний характер.

Внаслідок відмінностей у соціальних нішах працюючі студенти переосмислюють для себе важливість навчання і академічних оцінок, розширюють свої соціальні мережі, розвивають навички комунікації, керування часом. Росте також їхня самооцінка і здатність до креативного вирішення прикладних проблем.

Перспективи подальших досліджень. Оскільки висновки у даному дослідженні ґрунтуються на порівнянні існуючих груп респондентів, то не виключено, що причинно-наслідкові зв'язки мають інший напрямок: рішення про поєднання роботи і навчання приймають саме ті студенти,

які мають відповідний ресурс соціального, практичного і академічного інтелекту. Не можна також виключити опосередкований вплив такого чинника, як особистісна зрілість, яка розвивається різними темпами у різних людей. Отже, потрібні додаткові експериментальні дослідження і лонгітуди, щоб отримати незаперечні докази запропонованих в цій роботі пояснень.

Одним з цікавих напрямків досліджень може бути вивчення процесу обрання соціально-екологічної ніші залежно від індивідуальних особливостей, поступової еволюції чи раптових перетворень таких ніш і пов'язаних з ними процесів активної адаптації.

Список використаних джерел

1. Advances in personality science / ed. D. Cervone, W. Mischel. – New York: The Guilford Press, 2002. – 338 p.
2. Berge M. T. The construction of a joint taxonomy of traits and situations / M. T. Berge, B. D. Raad // *European Journal of Personality*. – 2001. – Vol. 15, No. 4. – P. 253–276.
3. McCrae R. R. Personality in adulthood, second edition: a five-factor theory perspective / R. R. McCrae, P. T. C. Jr. – New York, NY: The Guilford Press, 2005. – 268 p.
4. Perna L. W. Understanding the working college student: new research and its implications for policy and practice / L. W. Perna. – Stylus Publishing, LLC., 2012. – 347 p.
5. Rauthmann J. F. Principles of situation research: towards a better understanding of psychological situations / J. F. Rauthmann, R. A. Sherman, D. C. Funder // *European Journal of Personality*. – 2015. – Vol. 29, No. 3. – P. 363–381.
6. Rauthmann J. F. The situational eight diamonds: a taxonomy of major dimensions of situation characteristics / J. F. Rauthmann, D. Gallardo-Pujol, E. M. Guillaume [et al.] // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2014. – Vol. 107, No. 4. – P. 677–718.
7. Ryan R. M. Self-determination theory: basic psychological needs in motivation, development, and wellness / R. M. Ryan, E. L. Deci. – The Guilford Press, 2017. – 756 p.
8. Saltz J. B. What, if anything, is a social niche? / J. B. Saltz, A. P. Geiger, R. Anderson [et al.] // *Evolutionary Ecology*. – 2016. – Vol. 30, No. 2. – P. 349–364.
9. Schwartz S. H. An overview of the Schwartz theory of basic values / S. H. Schwartz // *Online Readings in Psychology and Culture*. – 2012. – Vol. 2, No. 1. – P. 90–101.

A b s t r a c t

Vinogradov A. G.,

PhD (Candidate of Psychological Sciences),

Associate Professor (docent),

Taras Shevchenko National University of Kyiv

E-mail: a.g.vinogradov@knu.ua

SOCIAL NICHE OF NAUKMA WORKING STUDENTS

Description, explanation, and prediction of human behavior is possible only when psychologists use information about personal variables, social environment, and interaction between them. Recently, more and more psychological researches are aimed at studying the psychological characteristics of the perception of social situations. However, the focus on separate unrelated situations as units of analysis significantly limits the heuristic potential of social environment concept. In this article, I suggest that psychologists can productively use the notion of social niche defined as a distribution of situations of different types. The purpose of this study was to describe the social niche of working university students by frequency distribution s of 27 situations. Eight of them were taken from a promising situational DIAMONDS classification (Duties, Intelligence, Adversity, Mating, pOsitivity, Negativity, Deception, Sociality). The log-linear analysis of responses of 333 NaUKMA students to online survey indicates that working students more often communicate with professors on their own initiative, consult with experts, participate in public organizations, protest actions and peaceful demonstrations, express an unusual point of view or ideas, and solve the important tasks. Also found statistically significant relationships between working and gender, social class, living separately from parents. The relationships with demographic variables suggest that two factors may influence the decision to work in parallel with the study: the need to secure financially and independence motive. The social niche of NaUKMA students is characterized in descending order by such situational features as Positivity, Negativity, Sociality, Mating, Duties, Adversity, Intelligence, and Deception. Also, no statistically significant relationship between working and academic achievements was found.

Key words: *situation, working students, social environment, social niche, DIAMONDS.*

Отримано – 6 жовтня 2018

Рецензовано – 9 жовтня 2018

Прийнято – 13 жовтня 2018

Received – October 6, 2018

Revision – October 9, 2018

Accepted – October 13, 2018